

Калдыбаев С.К., Омурзакова Ч.Ш., Рахманова К.

**«КОММУНИКАЦИЯ», «КОММУНИКАТИВДУУЛУК» ЖАНА
«КОММУНИКАТИВДУУ БИЛГИЧТИКТЕР» ТҮШҮНҮКТӨРҮ ТУУРАЛУУ
АДАБИЯТТАРГА ТАЛДОО**

Калдыбаев С.К., Омурзакова Ч.Ш., Рахманова К.

**АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУР ПО ПОНЯТИЯМ «КОММУНИКАЦИЯ»,
«КОММУНИКАТИВНОСТЬ» И «КОММУНИКАТИВНЫЕ УМЕНИЯ»**

S.K. Kaldybaev, Ch.Sh. Omurzakov, K. Rakhmanov

**ANALYSIS OF LITERATURE ON THE CONCEPT OF «COMMUNICATION»,
«COMMUNICATIVE» AND «COMMUNICATION SKILLS»**

УДК:378.1

Макалада “коммуникация”, “коммуникативдүүлүк” жана “коммуникативдүү билгичтиктер” түшүнүктөрү боюнча россиялык жана кыргыз изилдөөчүлөрүнүн эмгектерине талдоо жүргүзүлгөн. Бул түшүнүктөр бири-бири менен тыгыз байланышта экени жана окуучуларга аларды калыптандыруу учурдун маанилүү проблемаларынан экени белгиленген.

Негизги сөздөр: баарлашуу, коммуникация, коммуникативдүүлүк, байланыш, коммуникативдүү билгичтиктер.

В статье проведен анализ литератур российских и кыргызских исследователей по понятиям “коммуникация”, “коммуникативность” и “коммуникативные умения”. Отмечено, что данные понятия взаимосвязаны и необходимость формирования у учащихся данных понятий является актуальной проблемой современности.

Ключевые слова: общение, коммуникация, коммуникативность, связь, коммуникативные умения.

The article analyzes the Russian and Kyrgyz literature research on the concepts of “communication”, “communicative” and “communication skills.” It is noted that these concepts are interrelated and need to form the students of these concepts is an urgent problem of our time.

Key words: communication, communications, communicative, communication skills.

Коммуникация. Адамзаттын жашоосун байланышсыз, бири-бири менен карым-катнашысыз, б.а. адамды коммуникациялык ишмердүүлүгү жок элестетүү мүмкүн эмес. Адамдар жаш курагына, жынысына, алган билимине, социалдык, улуттук жана территориалдык абалына карабастан дайыма бири-биринен маалымат сурайт, алган маалыматты сактайт, бир сөз менен айтканда бири-менен байланышта, карым-катнашта болушуп, коммуникативдүү ишмердүүлүктү жүргүзүшөт. Коммуникация учурунда адам маалыматка, адамзаттык тажрыйбага, баалуулукка, билимге жана ишмердүүлүктүн ар түрдүү ыкмаларына ээ болот. Ушул коммуникация аркылуу адам ишмердүүлүктүн субъекти катары калыптанат. Ушул көз караштан алганда адамдардын бири-бири менен байланышынын түзүлүүсү анын инсан катары калыптанышына чоң таасир этет. Ар кандай коммуникация анын катышуучулары үчүн

маанилүү болгон маалымат алмашуу болуп эсептелет.

Коммуникация термини латын сөзүнөн которулганда жалпы кылам, байланыштырам, баарлашам деген маанини билдирет. Советтик энциклопедиялык сөздүктө коммуникация бул баарлашуу, ишмердүүлүк процессинде адамдан адамга маалыматты берүү деп чечмеленет [1, 617-б.]. Демек, коммуникация – бул баарлашуу жана маалымат алмашуу процесси. Психология боюнча сөздүктө коммуникация – социалдык өз ара аракеттенүүнүн маңыздуу аспектиси деп белгиленген [2, 168-б.]. Ар кандай жекече аракет адамдардын ортосундагы түз жана каймана катыштарды шарттайт, ошондуктан бул аракеттин курамында коммуникативдик аспект бар экендигин баамдоого болот. Башка адамдын кабыл алуусуна багытталган атайын аракеттер кээде коммуникативдүү аракеттер деп да айтылат.

Кээ бир учурда коммуникация байланыштарды, жекече аракеттерди жалпылап түшүнүү жана бул байланышты жаңы биргелешкен аракетте ишке ашыруу деп дагы белгиленет. Бул учурда субъект-субъект катышы ишке ашырылат. Азыркы учурда жаңы маалыматтык технологиялардын адамдын турмушунун бардык чөйрөсүндө колдонулуп жатышынан улам коммуникациянын субъект-объект катышы дагы ишке ашырылып жаткандыгын байкоого болот. Коммуникация процесс катары өзүнүн курамына төмөнкүдөй этаптарды камтыйт:

- пландаштыруу;
- контакт тургузуу;
- маалымат алмашуу;
- рефлексия жүргүзүү.

Окумуштуулар коммуникациялык процессти жана аны түзүүчү актыларды бөлүп карашат. Бул маселенин тегерегинде ата мекендик изилдөөчүлөр дагы өз эмгектерин арнашкан. С.Джолдошбекова кыргыз үйбүлөөлөрүндөгү 5-7 жаш курагындагы жаш балдардын баарлашуу маданиятын өстүрүү жана аларды калыптандыруудагы ата-эненин ролу тууралуу диссертациялык изилдөөсүн жүргүзгөн [3]. А.И.Джунусова англис тили боюнча студенттердин кептик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун жолдорун изилдеген жана кептик компетенттүүлүк

боюнча өзүнүн көз караштарын сунуштаган [4]. Т.А.Джороевдин изилдөөсү кыргыз тилин окутууда дидактикалык оюндарды колдонуунун негизинде окуучулардын тилдик, коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өстүрүүгө арналган [5]. Д.Ж.Арыпбекова кыргыз тилинде билим алган студенттердин орус тилинде дискуссиялык баарлашуусун уюштуруунун методикасын изилдеген [6].

Орус изилдөөчүлөрү И.Н.Горелов, В.Р.Житников, Л.А.Шкатова «коммуникация» түшүнүгүн баарлашуунун акты катары аныкташат. Алардын сунушу боюнча, коммуникация төмөнкүдөй компоненттерди камтышы керек [7, 8-9 бб]:

- коммуниканттар (экиден кем эмес болгон баарлашуучулар);
- баарлашууну билдирген аракеттер (сүйлөө, жестикуляциялоо, мимика ж.б.);
- кандайдыр бир форма же маңыз аркылуу мүнөздөлгөн баарлашуунун мазмуну;
- байланыш каналдары (сүйлөө, угуу, көрүү, визуалдуу-вербалдуу органдары);
- баарлашуучулардын мотивдери (максаты, каалоо-ниети).

Коммуникативдик акты төмөнкүдөй түрлөрдү камтыйт:

- ишке ашыруу каражаттары боюнча (вербалдык жана вербалдык эмес);
- мазмуну боюнча (өндүрүштүк, практикалык-турмуштук, инсан аралык, илимий-теориялык ж.б.);
- контакт түзүүнүн формасы боюнча (түз, каймана);
- байланыштын тиби боюнча (эки багыттуу, бир багыттуу);
- коммуниканттардын өз ара дал келишүүсүнүн даражасы боюнча (жогорку, канааттандырарлык, анчалык эмес, канааттандырарлык эмес, тескери);
- натыйжасы боюнча (негативдүүлүктөн позитивдүүлүккө).

Коммуникациянын ичинен мектептин окуучулары үчүн маанилүү болуп эсептелгени – бул речтик, же кептик коммуникация. Украиналык изилдөөчүлөр М.Я. Демьяненко, К.А. Лазаренко жана С.В.Мельник кептик коммуникациянын беш негизги компонентин бөлүп көрсөтүшөт [8]:

- баарлашуу кырдаалы;
- кепти жөнөтүүчү;
- кепти кабыл алуучу;
- кептик аракеттин жүрүү шарты;
- кептик кабарлоо.

Кеп коммуникациясы кепти жөнөтүүчүнү, кепти кабыл алуучуну, алардын кеп ишмердүүлүктөрүн жана кептин продуктусу катары кабарлоону камтыйт.

Байланыш каналы мында кептик аракеттин жүрүү шартына туура келип, кепти берүүчү жана кабыл алуучу – коммуниканттардын кеп меха-

низинин касиетине дал келет. Кептик баарлашууда баарлашуунун кырдаалы эске алынат.

Окуу процессинде коммуникацияны уюштуруу көбүнчө кеп ишмердүүлүгү аркылуу ишке ашат. Мында кеп ишмердүүлүгү үчүн түзүлүүчү кырдаалды мугалим даярдайт. Кеп ишмердүүлүгүнүн предмети болуп акыл-ой эсептелет, ал кандайдыр бир аныкталган мотив менен байланышта болуп, белгилүү бир теманын чегинде туюнтулат. Кепке тартуу ички (адамдын өзүнүн муктаждыгынан келип чыгат) жана сырткы (башка бирөөлөрдөн келип чыгат) болушу мүмкүн. Кырдаалдын өзү карама-каршылыкты камтышы мүмкүн жана алар коммуникация учурунда чечилиши зарыл. Мындай кырдаал проблема деп аталат. Кырдаалдын динамикалуулугу коммуниканттардын активдүүлүгүнө, баарлашууга кызыгуусуна, анын жалпылуулугуна, бири бирине, кырдаалга болгон мамилесине жараша болот.

«Коммуникация» түшүнүгүн жөн гана баарлашуу, же байланыш түзүү процесси деп карабастан, бул түшүнүктү илимий дисциплина катары дагы карашат. Орус окумуштуусу И.П.Яковлев, коммуникациянын коомдогу ролу жана орду, анын өнүгүшү жана структурасы, коммуникациялык процесс жана анын каражаттары тууралуу илимий дисциплина деп эсептейт [9]. Коммуникациянын социалдык илимдин өз алдынча дисциплина катары түзүлүп чыгышына маалыматты берүүнүн техникалык каражаттарынын, мисалы, телеберүүлөрдүн, компьютерлердин өнүгүүсү, маалыматтык коомдун түзүлүшү ж.б. себеп болгонун айта кетүү зарыл.

Коммуникативдүүлүк. Адамдын коммуникацияга, б.а. баарлашууга болгон жөндөмдүүлүгү коммуникативдүүлүк деп аталат. Коммуникативдүүлүк – бул окуучунун ар кандай аракетинин мотивдешкендиги, сырткы стимулдашуудан эмес, ички ниет аркылуу аракеттин келип чыгышы. Изилдөөлөрдө «коммуникативдүүлүк» түшүнүгү боюнча бир нечелеген аныктамалар келтирилген. Биздин оюбузча төмөнкү аныктама бул түшүнүктүн маани-маңызын толук чагылдырып турат: коммуникативдүүлүк – бул жөндөмдүүлүк, коммуникацияга (баарлашуу учурунда маалыматты берүүгө), контакт түзүүгө, баарлашуу үчүн байланыш түзүүгө болгон ынтаа [10; 11]. Коммуникативдүүлүк адамдардын ортосундагы өз ара карым катнашты пайда кылат, ар бир инсан баарлашууга ынтаа койгонунун негизинде инсандардын бири-бири менен байланыштары жана катыштары калыптанат.

Коммуникативдүүлүк адамдын инсандык багытталгандыгын талап кылат, ал инсандын социалдык жана нравалык салмагын, анын керек-жарагын, кызыгуусун, ишенимин жана идеалдарын аныктайт. Коммуникативдүүлүк адамдардын бири-бири менен ой жана сезим алмашуусун, тынчсызданууларынын сыртка чыгарылышын шарттайт. Инсандын коммуникативдүүлүгү тууралуу кеп кылганда анын кызыгуусунун, аткарыла турган баарлашуусунун бир

максатка багытталгандыгы тууралуу билүүгө болот. Демек, коммуникативдүүлүк – бул активдүүлүк, эмоция, ишенимдүүлүк менен дагы мүнөздөлөт. Бул касиеттери белгилүү болгон адамды коммуникативдүү адам деп аташат.

Адам өзүнүн керектөөсүн жана кызыгуусун, баалуулуктарын аңдап билиши керек, айлана чөйрөнү бурмалабастан, объективдүү кабыл алууга жөндөмдүү болушу керек, сырткы чөйрөдөгү жаңылыктарды кабыл алууга даяр, башка социалдык группаларда өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн баалай алышы зарыл. Ушундай касиеттерге ээ адамды коммуникативдүү адам деп атоого болот.

Коммуникативдүү адам кырдаалга бат адаптацияланат, социалдык жүрүм-турумдун вербалдык жана вербалдык эмес каражаттарын максаттуу түрдө колдоно алат. Коммуникативдүүлүктү калыптандырууда негизги булак болуп тажрыйба, жалпы эрудиция жана атайын илимий методдор эсептелет. Ушулардын бардыгы адам үчүн субъективдүү маанилүү, бирок булардын ичинен маанилүүсү болуп тажрыйба эсептелет. Тажрыйбаны талкуулоодо негизги орунду инсан аралык баарлашуу ээлейт.

Коммуникативдүү билгичтиктер. Коммуникативдүү болушу үчүн адам коммуникативдүү билгичтиктерге ээ болушу керек. Окумуштуулар баарлашуу концепциясынын алкагында төмөнкүдөй коммуникативдүү билгичтиктин комплексин бөлүп карашат [12]:

- инсандар ортосунда коммуникация түзүү билгичтиги;
- инсандар ортосундагы өз ара аракеттенүү билгичтиги;
- инсандар ортосундагы кабыл алуу билгичтиги.

Билгичтиктердин биринчи түрү өзүнө вербалдуу жана вербалдуу эмес баарлашууну колдонууну, рационалдуу жана эмоционалдуу маалыматты берүүнү камтыйт. Билгичтиктердин экинчи түрү тескери байланышты түзүү, айлана чөйрөнүн өзгөрүшүнө байланыштуу маңызды интерпретациялоо жөндөмүн билгизет. Үчүнчү түрү аңгемелешүүчүнүн позициясын кабыл алуу, аны угуу, баарлашууга кошулуу жана уюштуруу билгичтигин мүнөздөйт. Бул билгичтиктерди өздөштүрүү продуктивдүү баарлашууга жөндөмдүү боло турган инсанды калыптандырууга жана өнүктүрүүгө мүмкүндүк түзөт.

Бул билгичтиктерди өздөштүрүүнүн негизинде адам коммуникативдүү компетенттүүлүккө ээ болот дешет окумуштуулар [12]. Коммуникативдүү компетенттүүлүккө ээ болгон адам ийгиликке жетишет жана анын келечектеги карьерасы үчүн ыңгайлуу шарт түзүлөт. Н.А.Морева «Тренинг педагогического общения» деген китебинде [13] жогорку деңгээлдеги коммуникативдүү адам төмөнкүдөй белгилери менен айырмаланат деп белгилейт:

- өз ара аракеттенүү кырдаалында тез, өз убагында жана так ориентир ала алат;
- конкреттүү кырдаалда башка адамды түшүнүүгө аракет кылат;
- өзүнө ишенимдүү, кырдаалга адекваттуу кирише алат;
- кырдаалды түшүнө алат, ийкем, баарлашуу учурунда демилге көрсөтүүгө даяр, демилгени өз өнөктөшүнө берүүгө даяр;
- баарлашуудан канааттана алат жана коммуникация учурунда өзүн эркин сезе алат;
- өз алдынча контакт түзүп жана колдоо менен ар кандай абалда эффективдүү баарлаша алат;
- бул же тигил коллективде жогорку статуска жана популярдуулукка ээ боло алат;
- группалык иште өз ара аракеттене алат, ишмердүүлүктүн жогорку натыйжасына ээ боло алат;
- коллективде ыңгайлуу климатты түзө билет.

Бул аталган касиеттер жогорку коммуникативдүү компетенттүүлүккө ээ болгон адамды мүнөздөйт. Бул деңгээлге жетүү үчүн максаттуу практикалык аракеттер зарыл болот.

Коммуникативдүү компетенттүүлүк кандай курамда болушу мүмкүн деген суроого жооп издөө дагы маанилүү болуп эсептелет. Анткени бул түшүнүктүн курамында адамдын ички өзгөчөлүгү, аткара турган иш аракеттери камтылган. Бул аркылуу коммуникативдүү компетенттүүлүктүн маанисин тереңирээк түшүнүүгө болот.

И.Н.Зотова коммуникативдүү компетенттүүлүктүн курамында түрдүү пландагы элементтер камтылгандыгын белгилейт [14]:

- коммуникативдүү билимдер;
- коммуникативдүү билгичтиктер;
- коммуникативдүү жөндөмдүүлүктөр.

Коммуникативдүү билимдер – бул баарлашуу деген эмне, анын түрлөрү кайсы, өнүгүүнүн фазасы жана законченемдүүлүктөрү кандай болот деген суроого жооп берүүчү билимдер. Мындан тышкары, коммуникативдүү методдор жөнүндөгү, анын мүмкүнчүлүктөрү жана чектелгендиги тууралуу, ар кандай кырдаалда жана ар кандай адамдардын курамында кайсы метод эффективдүү болоору тууралуу билимдер коммуникативдүү билимдердин курамына кирет.

Коммуникативдүү билгичтиктер – булар:

- кабар текстин адекваттуу формага уюштуруу;
- кептик билгичтиктер;
- ички жана сырткы пайда болууну гармониялаштыруу;
- тескери байланышты алуу билгичтиги, коммуникативдүү тоскоолдуктардан өтө алуу билгичтиги ж.б.

Мындан тышкары, төмөнкүдөй билгичтиктер дагы коммуникативдүү билгичтиктин негизги элементтеринен болуп эсептелет:

- гумандуу, демокративдүү негизде баарлашууну уюштуруу, ыңгайлуу эмоционалдык-психологиялык атмосфераны түзүү билгичтиги;
- өзүн-өзү текшерүү жана өзүн-өзү жолго салуу билгичтиктери;
- карым катнашты түзүү билгичтиги;
- профессионалдык этиканын принциптерин жана эрежелерин колдонуу билгичтиги;
- активдүү угуу билгичтиги;
- баарлашуу учурунда өнөктөштүн жүрүм турумун адекваттуу кабыл алуу жана баалоо билгичтиги;
- баарлашуучунун абалын, каалоосун жана жүрүм турум мотивин вербалдуу эмес сигналдар аркылуу аныктоо билгичтиги;
- баарлашууга жагымдуу таасир калтыруу билгичтиги.

Коммуникативдүү жөндөмдүүлүктөр – булар инсандын жекече-психологиялык касиеттери, булар коммуникативдүү ишмердүүлүктүн талаптарына жооп берет жана бул ишмердүүлүктөрдү тез ишке ашышын камсыз кылат.

Азыркы учурда окуучу өзүн тааныштыра билүүсү, кат жаза билүүсү, анкета түзө жана арыз жаза билүүсү, суроо бере алуусу, дискуссия алып бара алуусу зарыл. Бул билгичтиктерди калыптандыруу үчүн окуу процесси реалдуу коммуникациялык объектилер менен камсыз болуусу керек, аны менен иш алып барууга карата тиешелүү ыкмалар жана каражаттар билим берүү мекемелеринде болуусу шарт.

Мындан тышкары, коммуникативдүү билгичтиктер тилдерди, курчап турган адамдар менен баарлашуунун жана өз ара аракеттенүүнүн ыкмаларын билүүнү, группада, коллективде иштөөнүн көндүмдөрүн өздөштүрүүнү шарттайт. Мындан, коммуникативдүү актыны ишке ашыруу үчүн адам керектүү көндүмдөргө жана билгичтиктерге ээ болуусу зарыл экендигин байкоого болот. Демек, окуу процессинде мугалим алдын ала инсандын коммуникативдүү билгичтиктерин калыптандырууга карата максаттуу багыт жана көрсөтмө аныктап алуусу керек жана ал үчүн тиешелүү методдорду жана каражаттарды тандап алуусу зарыл.

Адабияттар:

1. Советский энциклопедический словарь. Научно-редакционный совет: А.М. Прохоров (пред). –М.: «Советская Энциклопедия», 1981. – 1600с.
2. Психология. Словарь / Под общ. Ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – 2- изд. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
3. Джолдошбекова С. Мектеп жашына чейинки балдардын карым – катнаш маданиятын кыргыз үй-бүлөсүндө калыптандыруу (5-7жаш): п.и.к. ... дисс. Авторефераты.– Бишкек, 2008. – 25 б.
4. Джунусова А.И. Формирование речевой компетентности по английскому языку студентов юридического направления: автореф. дисс. ... к.п.н. – Б., 2015. – 26 с.
5. Джороев Т.А. Кыргыз тили сабактарында дидактикалык оюндар аркылуу окуучулардын тилдик, коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өстүрүү (башталгыч класстардын мисалында): п.и.к. ... дисс. Авторефераты. – Бишкек, 2014. – 26 б.
6. Арыпбекова, Д.Ж. Методика обучения дискуссионному общению на русском языке студентов национальных групп. Автореф. дисс. ... к.п.н. – Бишкек, 2015. – 26 с.
7. Горелов И.Н. Житников В.Ф. Шкатова Л.А. Умеете ли вы общаться? – М.: Просвещение, 1991. – 144 с.
8. Демьяненко М.Я., Лазаренко, К.А., Мельник С.В. Основы общей методики обучения иностранным языкам: Теоретический курс: Учеб.пособие для студентов вузов, обуч. на фак. романо-германской филологии. – 2-е изд., доп. и перераб. – Киев: Вища школа, 1984. – 255 с.
9. Яковлев И.П. Основы теории коммуникации. Учебное пособие. – СПб: Институт управления и экономики, 2001. – 230 с.
10. Омурзакова Ч.Ш., Калдыбаев С.К. Окуучулардын социалдык-коммуникативдүү компетенттүүлүктөрүн калыптандырууда компьютердик технологиянын ролу // Известия вузов Кыргызстана. – Бишкек, 2015. – №9. – 141-144 бб.
11. Калдыбаев С.К., Омурзакова Ч.Ш. Билим берүүнү маалыматташтыруу жана окуучулардын коммуникативдүү билгичтиктери // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2015. – №6. – 145-148 бб.
12. Андреева, Г.М. Социальная психология. В книге Социология в России / Под ред. В.А. Ядова. – М, 1996. – С. 457-481.
13. Морева Н.А. Тренинг педагогического общения. – М.: Просвещение, 2008. – 304 с.
14. Зотова И.Н. Коммуникативная компетентность как аспект социализации личности студента в условиях информатизации общества // Актуальные социально - психологические проблемы развития личности в образовательном пространстве XXI века». - Кисловодск, 2006.

Рецензент: к.п.н., доцент Айжан Ибрайым кызы